

قومیت گرایی و شکل گیری تهدید ناسیونالیسم قومی در ایران

علی غلامرضایی^۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۲۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۲۵

چکیده

کشور ایران متشکل از اقوام و فرهنگهای محلی متنوعی است، هر کدام از این فرهنگها و اقوام، علاوه بر هویت مشترک ایرانی - اسلامی، دارای خرده فرهنگها و هویتهای منطقه ای و محلی خاص خود نیز می باشند. از همین روست که جامعه ایران را جامعه ای چند قومی می نامند. چند قومی بودن یک جامعه در شرایط خاص می تواند سبب ساز چالش ها و بحران هایی برای حکومت و مدیریت جامعه شود که نمونه های فراوانی از این گونه چالش ها و بحران ها را در تاریخ معاصر ایران می توان بر شمرد. به رسمیت شناختن قومیت های مختلف و اعطای نسبی برخی حقوق به آنها از وظایف دولت است. بدان معنی که همه افراد ساکن در یک سرزمین فارغ از نژاد و فرهنگ و... از حقوق مساوی در جامعه برخوردار باشند. لذا نمی توان از امنیت در حوزه قومیت ها بدون توجه به حقوق شهروندی سخن به میان آورد. بر این اساس مساله چند قومی بودن کشور را می توان به مثابه یک فرصت قلمداد نمود و آن را نقطه شروع مدیریت بحران های این حوزه، به ویژه در ابعاد امنیتی قرار داد. شکل گیری ناسیونالیسم قومی یکی از مشکلات مهم این حوزه است که موضوع پژوهش حاضر است.

واژگان کلیدی: قومیت، امنیت، انسجام ملی، هویت ملی، ایران

^۱ - پژوهش گر تاریخ و مدرس دانشگاه، همراه: ۰۹۱۱۳۶۳۱۱۵

مقدمه

تنوع قومیتی به عنوان یک واقعیت تاریخی - سیاسی همواره با جغرافیای سیاسی ایران پیوند خورده است. سرزمین ایران در مقوله تنوع زبانی و قومی در جهان با ۲۴ درصد همانندی در رتبه شانزدهم قرار دارد. در ایران اگرچه فارسی زبانان با بیش از ۶۰ درصد، جمعیت اکثریت دارند ولی وجود شش قومیت عمده در درون این واحد ملی و تاثیرات گسترده آنها به وسیله تحولات تاریخی، واقعیت مشهودی است که می تواند مبنای پیش بینی وضعیت آینده امنیتی کشور قرار گیرد. بزرگترین اقلیت قومی در ایران، ترک ها هستند. در ایران چهار استان اردبیل، آذربایجان شرقی و غربی و زنجان حوزه اصلی اسکان ترک ها شناخته می شوند. با توجه به وضعیت نسبتاً خوب اقتصادی منطقه عوامل مادی موجد بحران های قومی در این منطقه تحلیل نمی گردد. به طور کلی ترک ها از حس ناسیونالیستی و ملی گرایی بالایی در قبال ایران برخوردارند که می توان نمونه آن را در قیام شیخ محمد خیابانی در سال ۱۲۹۸ مشاهده کرد که در متن این جنبش مطالبات قومی جایگاهی پیدا نکرد. در مقاطع دیگر از تاریخ ایران احساس تعلق به آرمان های ملی - مذهبی همانند مشروطه نیز از خود نشان داده اند و همگام با سایر شهروندان تا مرحله درگیری با دولت مرکزی پیش رفته اند.

مبانی نظری

بیان مسئله

شرایط و زمینه های ساختاری، طبیعی و جغرافیایی و تنوع فرهنگی و قومی در کشور ما از یک سو و فرآیند های جهانی شدن و بین المللی گرایی، تحولات سیاسی در جوامع پیرامونی به ویژه بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و اشغال دو کشور عراق و افغانستان و تهدیدات مکرر دولت های بزرگ فرامنطقه ای از سوی دیگر، موجب طرح دغدغه ها و نگرانی های فزاینده ای از سوی نخبگان، مدیران ارشد و تحلیلگران مسائل اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در خصوص مسائل قومی، یکپارچگی سرزمینی و اتحاد ملی در ایران شده است. اهمیت این موضوع تا آنجا رسیده که طی چند سال گذشته توجه و عنایت ویژه ای بر دو مقوله وحدت ملی (در سال ۱۳۷۷) و اتحاد ملی (در سال ۱۳۸۶) معطوف گردید و اذهان بسیاری از محققان، پژوهشگران، مدیران و افکار عمومی به مقوله وحدت و انسجام ملی جلب شد. شکل گیری ناسیونالیسم قومی به عنوان یک تهدید و چگونگی عبور از این تهدید مسئله اصلی پژوهش حاضر است که محقق به ارائه راهکار عملی در این حوزه می پردازد.

اهداف تحقیق

تبیین چگونگی ناسیونالیسم قومی و تهدیدهای ناشی از آن در ایران هدف اصلی پژوهش حاضر است.

سؤال اصلی تحقیق

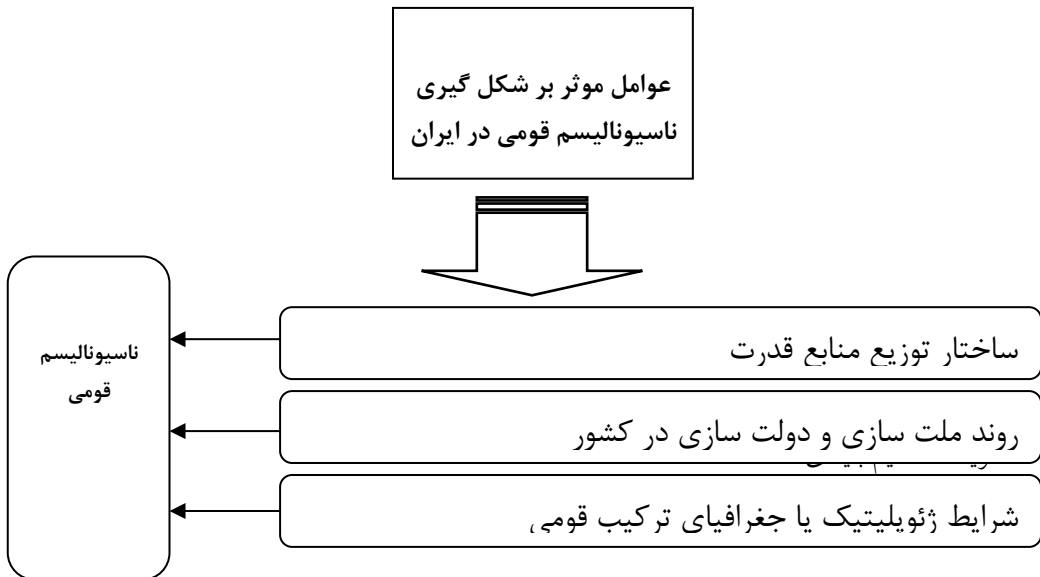
عوامل شکل‌گیری ناسیونالیسم قومی در ایران چیست؟

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله توصیفی تاریخی، روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و ابزار آن اسناد، مدارک و کتب تاریخی است.

تعاریف عملیاتی مفاهیم

تعریف عملیاتی پژوهش برای نیل به سیاست‌های پیشنهادی ارائه می‌گردد:

واژه امنیت دارای دو معنای ایجابی (یعنی وجود احساس رضایت و اطمینان خاطر نزد دولتمردان و شهروندان) و سلبی (یعنی نبود ترس، اجبار و تهدید) است (افتخاری، ۱۳۷۷: ۱۲).

رابرت ماندل در تعریف واژه امنیت ملی می‌گوید: امنیت ملی شامل تعقیب روانی و مادی ایمنی است و اصولاً جزء مسئولیت‌های حکومت‌های ملی است تا از تهدیدات مستقیم ناشی از خارج نسبت به بقای ناسیونالیسم قومی، ساختار توزیع منابع قدرت، شرایط ژئوپلیتیک یا جغرافیای ترکیب

قومی رژیم‌ها، نظام شهروندی و شیوه زندگی شهروندان خود ممانعت به عمل آورند(عصاریان نژاد، ۴: ۱۳۸۳).

انسجام ملی:

متغیر انسجام ملی - سیاسی مشعر به چگونگی صورت‌بندی نیروها و گروه‌های اجتماعی سیاسی از جمله گروه‌های قومی است. این متغیر از نظر امنیت ملی مسئله‌ای حایز اهمیت تلقی می‌شود، لذا هر چه یک دولت - ملت منسجم‌تر و یکپارچه‌تر باشد وضعیت امنیتی آن ثبات بیشتری دارد و دولت - ملت نامنسجم زمینه بالقوه مناسبی برای بروز رفتارها و رخداد‌های ضد امنیتی است. با توجه به رویکرد نرم‌افزاری به امنیت ملی که بر انسجام و یکپارچگی اجتماعی و کیفیت فرآیند ملت‌سازی تکیه دارد می‌توان گفت در جوامع ضعیف و اجتماعات پاره پاره که میزان انسجام گروه‌های اجتماعی از جمله گروه‌های قومی در آنها ناچیز بوده و احتمال واگرایی و گریز از مرکز گروه‌های فرو ملی قابل ملاحظه است، قومیت در ارزیابی امنیت ملی متغیری مهم محسوب می‌شود. در این جوامع عوامل ذیل در تشدید تمایلات قومی - قومیت به عنوان متغیر امنیت ملی مؤثر است:

- ۱- درجه پایین انسجام و یکپارچگی اجتماعی (دولت ضعیف)
- ۲- ساختار غیر مشارکتی و اقتدارگرایی قدرت سیاسی که پتانسیل آسیب‌پذیری نظام سیاسی را افزایش می‌دهد
- ۳- استعداد بسیج‌گری و بسیج شده‌گی گروه‌های قومی
- ۴- رابطه مرکز - پیرامون بین دولت و گروه‌های قومی (افتخاری، ۱۳۷۷: ۱۲)

قومیت:

واژه قومیت بیشتر استفاده کاربردی دارد و برداشت‌های متفاوتی از آن صورت گرفته است. در این میان تعریف آنتونی اسمیت دارای کاربرد بالایی است: «قوم عبارت از یک جمعیت انسانی مشخص با یک افسانه، اجداد مشترک، خاطرات مشترک، عناصر فرهنگی، پیوند با یک سرزمین تاریخی یا وطن و میزانی از حس منافع و مسئولیت است» که عناصر محوری هویت، اعتقاد، آگاهی و فرهنگ مشترک را دارا است. (ایوبی، ۱۳۷۷: ۱۷). هویت ملی (حقوق شهروندی) در این سؤال مطرح است که فرد خود را عضو چه واحد سیاسی می‌داند و تا چه اندازه احساس بیگانگی او با واحد سیاسی عمیق است و افراد ساکن در یک جغرافیای سیاسی خاص و تحت حاکمیت قوانین حاکم بر آن، آیا از لحاظ روانی نیز خود را عضو آن واحد می‌دانند؟. هویت ملی دارای وجوهی است، از جمله با

حقوق شهروندی و شهروند ملی رابطه نزدیکی دارد که به طور سنتی به برابری انسان‌هایی که عضویت یک دولت ملی را پذیرفته‌اند تأکید شده است. برای این افراد سوای تمایزات نژادی، زبانی و قومی، حقوقی هست که اهم این حقوق عبارتند از:

۱- برابری در فرصت دستیابی به مقامات سیاسی و اداری جامعه

۲- برابری در فرصت‌های اساسی مانند تحصیلات، شغل مناسب و امکانات رفاهی

۳- تساوی در حقوق و امتیازات قانونی

۴- برابری در حقوق مربوط به مشارکت سیاسی و وظایف آن

اعضای یک ملت اگر احساس کنند که در دست‌یابی به حقوق مذکور موقعیتی برابر با یکدیگر دارند هویت ملی بحران کمتری خواهد داشت؛ اما اگر اقوامی نتوانند خود را با فرایند ملت‌سازی، ادبیات ملی، زبان رسمی، تعلیمات عمومی و مذهب رسمی هماهنگ سازند به حد شهروند درجه دوم سقوط کرده و از حقوق محروم می‌شوند و به حاشیه رانده شده و احساس محرومیت کرده و موجب تقویت هویت‌های مادون ملی (مانند قومیت، نژاد، محله‌گرایی و...) می‌شود و محرکی برای دست زدن به اعمال سیاسی و خشونت و... می‌گردد، به خصوص در کشورهای با تفاوت قومی، این مشکلات بیشتر مطرح می‌شود. برای مثال آنچه امروز اقوام ایرانی می‌نامیم، قاعدتاً ایرانی هستند و تعریفی که از خود ارائه می‌دهند هم ایرانی است، یعنی هویت ملی‌شان ایرانی است و هویت اجتماعی‌شان بلوچ، ترکمن، خراسانی، کرمانی، فارس و خوزستانی و... می‌باشد.

شکاف:

شکاف عبارت است از تقابلی که گذرا نیست و برخاسته از متن جامعه است و به قول استین روکان تمایل به انجماد دارند و برای سالیان متمادی در یک جامعه رحل اقامت خواهند افکند و منشأ آن غالباً حوادث مهم و تاریخی یک جامعه چون انقلاب یا نوسازی و امثال آن است (بنی‌هاشمی، ۱۳۸۳: ۸۲).

پیشینه پژوهش

در میان محققان ایرانی که در طی سال‌های اخیر به پژوهش در خصوص رابطه هویت قومی و هویت ملی در ایران پرداخته‌اند می‌توان به کار مسعود چلبی و علی یوسفی در مقاله روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت اقوام در ایران اشاره کرد که در آن مقاله مشخص شد تعهد به احساس هویت ملی رابطه مستقیمی با احساس هویت قومی دارد. ناصر فکوهی نیز در مقاله شکل‌گیری هویتی و الگوهای

محلی، ملی و جهانی با هدف بررسی تضاد یا همسازی میان سطوح مختلف هویت محلی (قومی)، ملی و جهانی در بین قوم لر و با مطالعه شاخص‌های مهم سبک زندگی به این جمع‌بندی رسیده است که هویت ملی و هویت محلی همسازی‌های فراوانی با همدیگر دارند. همچنین در پژوهش دیگری که توسط رضایی و احمدلو تحت عنوان نقش سرمایه اجتماعی در روابط بین قومی و هویت ملی، در بین جوانان آذری و گُرد (در تبریز و مهاباد) انجام شده است تأیید شده که هویت‌های فروملی با هویت ملی در طول همدیگر هستند و نه در عرض یکدیگر. از دیگر مقالات مهمی که می‌شود به آن اشاره کرد مقاله مدیریت منازعات قومی در ایران نوشته سید رضا صالحی و روابط بین قومی اثر مسعود چلبی و... می‌باشد.

عوامل شکل‌گیری ناسیونالیسم قومی

عوامل مؤثر بر شکل‌گیری یا تشدید ناسیونالیسم قومی در جوامع چند قومی به اقتضای خاص هر جامعه متعدد است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- چگونگی ساختار توزیع منابع قدرت (اقتصادی - سیاسی - فرهنگی) در جامعه؛
- ۲- وضعیت جنبش ناسیونالیسم با توجه به سه محور ایدئولوژی، ساز و کارها و شیوه‌های پیگیری مطالبات و پایگاه اجتماعی؛
- ۳- تجربه تاریخی تعاملات و روابط اقوام که آیا سلطه‌گر و سلطه‌پذیر یا فدرالی یا خودمختاری بوده است؛
- ۴- واکنش و حساسیت قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی به موضوع اقوام در یک کشور خاص؛
- ۵- شرایط ژئواستراتژیک یا جغرافیای ترکیب قومی هر جامعه، نسبت جمعیت و سرزمین و همسانی قومی با کشورهای همسایه و نوع شکاف‌های موجود در جامعه؛
- ۶- روند ملت‌سازی و دولت‌سازی در کشور که آیا دوران بحران را طی کرده یا خیر و در چه مرحله‌ای است؟
- ۷- نوع نگرش و میزان گرایش اقوام به هویت ملی، منافع ملی، امنیت ملی و دولت ملی، که آیا با دولت مرکزی موافقت یا با قوم مرکزی؟
- ۸- تبعیض که یکی از عوامل بروز مسائل قومی است (عصاریان نژاد، ۱۳۸۳: ۳۲).

قومیت در ایران

اگر همنوایی، همدلی و همزیستی مسالمت‌آمیز و برادرانه را قاعده کلی حاکم بر مناسبات اقوام ایرانی بدانیم، در برهه‌هایی نیز بر این روابط سطوح مختلفی از تنش، منازعه و بحران حاکم شده است. وقوع منازعات قومی در کردستان، آذربایجان، ترکمن صحرا، بلوچستان و خوزستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی از مهم‌ترین چالش‌های نظام جمهوری اسلامی در دهه اول بوده است که آثار و عواقب زیانباری را بر این مناطق و بر ساخت سیاسی کشور و نیز بر روابط و مناسبات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اقوام وارد کرده است (همان، ۳۳).

اقوام از نظر زبان و گویش علاوه بر قومیت اصلی فارسی‌زبانان که حدود ۶۰٪ از جمعیت کشور را شامل می‌شود، حدود ده قوم دیگر با زبان‌ها و گویش‌های متفاوت وجود دارد، از جمله: ترک‌ها، کردها، لرها، عرب‌ها، ترکمن‌ها و تالشی‌ها (همان). ناهمگونی دینی - مذهبی نیز مایه گوناگونی قومی و نیز عامل همبستگی بوده است. وجود اقلیت‌های دینی مثل ارمنه، آسوری، یهودی، زرتشتی و مندایی و در بین مسلمانان مذاهب مختلفی چون شیعه یا سنی (حنبلی - شافعی - حنفی) وجود دارد (همان).

تیپ‌شناسی اقوام در ایران

سرزمین ایران در مقوله تنوع زبانی و قومی در جهان با ۲۴ درصد همانندی در رتبه شانزدهم است و تانزانیای ۷ درصد همانندی در رتبه اول است و کره شمالی و جنوبی ۱۰۰ درصد همانندی دارند (افتخاری، ۱۳۷۷: ۱۲). در ایران اگر چه فارسی‌زبانان با بیش از ۶۰ درصد جمعیت، اکثریت دارند، لیکن وجود شش قومیت عمده در درون این واحد ملی و تأثیرات شگرف آنها بر سیر تحولات تاریخی، واقعیتی انکارناپذیر است و می‌تواند مبنای پیش‌بینی وضعیت آینده امنیتی کشور باشد.

قوم ترک

ترک‌ها بزرگ‌ترین اقلیت قومی در ایران هستند، چهار استان اردبیل، آذربایجان شرقی و غربی و زنجان حوزه اصلی سکونت آنها است که در مقایسه با منطقه محل سکونت قوم بلوچ و کرد، منطقه بزرگی است. اما این قوم در مناطقی چون همدان، قزوین، شمال خراسان، مرکزی، فارس و گیلان نیز پراکنده‌اند. با توجه به وضعیت نسبتاً خوب اقتصادی منطقه، عوامل مادی عامل مسائل قومی در این منطقه نیست. ترک‌ها از حس ناسیونالیستی بالایی در قبال ایران برخوردارند که آن را در قیام شیخ محمد خیابانی در سال ۱۲۹۸ می‌بینیم که هیچ خواسته قومی نداشتند. ترک‌ها احساس تعلق به

آرمان‌های ملی مذهبی مثل مشروطه نیز از خود نشان داده‌اند و همدوش سایر شهروندان تا مرحله درگیری با دولت مرکزی پیش رفته‌اند. البته جریاناتی مثل فرقه دموکرات پیشه‌وری در سال ۱۳۲۴ تابع ملاحظات بین‌المللی و اتحاد شوروی بود و نیز تشکیل حزب خلق مسلمان در سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی در مقابل حزب جمهوری اسلامی موجب تنش‌هایی گردید، اما مسئله به سرعت خاتمه یافت (همان). امروزه حدود ۱۳۳ نشریه به زبان ترکی در چهار استان یاد شده و سیزده نشریه ترکی در خارج از این استان‌ها و ۷۳ نشریه نیز به زبان فارسی و آذری منتشر می‌شود. حدود یازده هزار کتاب نیز به زبان آذری چاپ شده است.

قومیت کرد

جمعیت کردها بیشتر در آذربایجان غربی، کرمانشاه، همدان، کردستان و شمال خراسان ساکن است و ضریب پراکندگی کمتری نسبت به ترک‌ها دارند. این قوم زمینه مناسب‌تری برای فعال شدن گسست کرد - فارس دارد؛ از جمله این زمینه‌ها: اول، تمرکز جمعیتی در یک منطقه کوچک و مشخص؛ دوم، امکانات اندک اقتصادی، بهداشتی و آموزشی؛ سوم، موقعیت جغرافیایی در کنار مرز دو کشور با تشابه قومی و محلی و اختفای مخالفان نظام و وضعیت کوه‌ها و راه‌ها؛ چهارم، انزوای سیاسی و حضور کمتر یا کم‌رنگ نخبگان سیاسی اجتماعی در داخل نظام؛ پنجم، ملاحظات مذهبی که اکثراً سنی مذهب می‌باشند، در مقایسه کردهای شمال خراسان که شیعه مذهب هستند و از این حیث مشکلی نداشته‌اند؛ ششم، ملاحظات منطقه‌ای جمعیت کرد در شمال عراق، جنوب شرق ترکیه، شرق سوریه، که در نتیجه کردستان ایران از تنش‌ها و گرایش‌های سیاسی این قومیت در منطقه تأثیر می‌پذیرد، در حالی که کردهای شمال خراسان به دلیل دوری از این منطقه زندگی آرام‌تری دارند؛ هفتم، زبان کردی گرچه از شاخه‌های زبان ایرانی است و با پارسی باستان همانندی‌های زیادی دارد، لکن برای فارسی زبان امروز مفهوم نیست و گویش‌های کردی مختلف مانع یک زبان سراسری واحد است.

امروزه زبان کردی محور جنبش‌های کردی است هر چند از لحاظ نژادی نمی‌توانند اصل آریایی و ایرانی بودن کردها را منکر شوند. تجربه شورش شیخ عبیدالله در ۱۲۹۷ در مقابل عثمانی با محوریت قبایل کرد و شورش شیخ سعید در ۱۳۰۴ در مقابل ناسیونالیسم افراطی آتاتورک که هویت کردی را انکار می‌کرد در پاسخ به تحرکات خارجی بود. جنبش اسماعیل آقا سمیتقو که یکپارچگی ایران را تهدید می‌کرد و ارتش رضاخان آن را سرکوب کرد و نیز تأسیس کومله در دهه ۱۳۲۰ که به دستور

مقامات شوروی به حزب دمکرات کردستان تبدیل شد و طرح کردستان خودمختار و تأسیس جمهوری مهاباد در سال ۱۳۲۴، اقدام کردها به رهبری عبدالرحمان قاسملو برای تجزیه ایران و بیانیه هشت ماده‌ای آنها بعد از انقلاب اسلامی که خواستار خودمختاری کردستان بودند و اقدامات ملا مصطفی بارزانی و درگیری‌های منطقه‌ای که نتیجه آن گسست قومی کرد - فارس بود، در این راستا قابل توجه و بررسی است (همان). امروزه حدود سیزده نشریه و پنجاه سایت کردی وجود دارد.

قوم لر

لرهای ایران تا حدود قرن ششم به علت نداشتن اتحاد و انسجام تحت سلطه سلجوقیان یا خلفای عباسی بودند و با ضعف قدرت مرکزی خودمختاری یافتند و به تأسیس «لر بزرگ» (بختیاری و کهگیلویه و بویر احمد) و «لر کوچک» (لرستان فعلی و ایلام) دست زدند. این قوم از توان حکومتی خوبی برخوردارند و از آل خورشید کارنامه درخشانی بر جای مانده است و حملات تیمور لنگ و ترکمانان را پشت سر گذاشتند. فرمان‌روایان لر در زمان مراوده با دولت عثمانی خود را شاه و ملک می‌خواندند و سیاست‌های دوره صفویه در نزدیکی به لرها و سرکوب شورش‌های آنان در زمان قاجاریه و سیاست‌های متمرکزگرایانه رضا شاه موجب وضع فعلی لرها و اسکان در استان‌های لرستان، چهارمحال و بختیاری، ایلام و کهگیلویه و بویر احمد شده است. تلاش‌های این قوم در برابر حکومت مرکزی را می‌توان به شرح ذیل دید:

اول، شورش‌های پیوسته عشایر سگوند، حسنونند، بیرانوند، و... در مقابل حکام قاجار به ویژه تا روی کار آمدن ناصرالدین شاه قاجار؛

دوم، خیزش عمومی لرها بر ضد ناصرالدین شاه که بعد از مرگ حاکم مستبد منطقه ظل السلطان حسینقلی ابو قدار با زور اسلحه همه را تحت فرمان خود آورده بود؛

سوم، خودمختاری و مقابله با جنبش مشروطه‌خواهان تا زمان رضاخان؛
چهارم، برخوردهای لرهای پیشکوه و پشتکوه با نیروهای دولت مرکزی در دوره رضاخان. سیاست‌های رضاخان در منطقه از جمله تخته قاپو کردن عشایر موجب بر هم خوردن اقتصاد سنتی و عدم جایگزینی اقتصاد نوین و به تبع مشکلات و شکاف‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عده‌ای در این قوم گردید (بهرامی، ۱۳۷۷: ۱۱).

قوم عرب

اعراب به لحاظ جغرافیایی در جنوب غربی ایران اسکان یافته اند. رخداد انقلاب اسلامی و گفتمان انقلابی موجب طرح گرایش‌های ناسیونالیسم عربی و گسترش آن گردید. اما وقوع جنگ تحمیلی مطالبات قوم گرایانه غلیظ آنها را برای مدتی به حاشیه برد و گرایش به سمت اتحاد ملی را در آنها تحریک کرد. ضمن اینکه در سال‌های بعد با بهبود وضعیت اقتصادی اعراب و تعلقات دینی آنها که عمدتاً شیعی هستند موجب کاهش فعالیت قومی ضدامنیتی آنها شد بطوریکه می‌توان سیاست همسویی قوم عرب با دولت مرکزی ایران را شاهد بود.

در عین حال زمینه‌های آسیب‌پذیری و تحرکات قوم گرایانه اعراب ایران را در فازهای مختلف می‌توان پیش‌بینی کرد. بعنوان نمونه می‌توان به چالش‌های ناشی از جنگ و بیکاری و جمعیت جوان اقوام عرب در کشور در مقایسه با وضعیت اقتصادی اعراب کشورها منطقه اشاره کرد که در جایگاه خود می‌تواند موجب باز تولید گرایش‌های قومی در سطح منطقه گردد.

در مجموع از نظر تاریخی غیر از بحران شیخ خزعل -متاثر از ناسیونالیسم عربی با تحریک انگلستان- بحران خاص و مهمی در این قوم دیده نمی‌شود. در دوران معاصر شاهد احیای هویت ملی و مذهبی واحد و عدم فعالیت گسست عرب- فارس هستیم. در این میان آرمان‌های شیعی و ملی ج ۱۱ بسیاری از کلیشه‌های حاشیه‌ای پیرامون ناسیونالیسم افراطی در میان قوم عرب را خنثی می‌سازد.

قوم ترکمن

اقوام ترکمن در شمال شرق کشور ایران و غالباً در استان گلستان و در مجاورت جمهوری ترکمنستان سکنی‌گزیده‌اند. سابقه درگیری بین ترکمن‌ها و دولت مرکزی در شمار بحران‌های فعال همواره مطرح بوده است زیرا آنها با موضوعات جدیدی نظیر ملیت‌آشنایی نداشته و خواستار نوعی حیات مستقل بوده‌اند. در مقاطعی از تاریخ ایران شورش و بحران‌های مستمری را علیه دولت مرکزی مطرح ساختند، نظیر همکاری با مخالفان مشروطه ایرانی با هدف سرکوب مشروطه خواهان یا ایجاد شورای ده نفر در سال ۱۳۰۳ و فعالیت آشکار در معارضه با دولت مرکزی و در مورد نمونه معاصرتر آن می‌توان به فرصت‌طلبی اقوام ترکمن از فضای بعد از انقلاب و ظهور جنبش موسوم به ترکمن که باعث خلق بحران‌های قومی به ویژه در شهر گنبدکاووس گلستان در سال ۱۳۵۸ گردید اشاره کرد.

قوم بلوچ

بلوچ‌ها عمدتاً در استان سیستان و بلوچستان، ساکن هستند. اکثریت این قوم سنی مذهب‌اند. شکاف‌های مذهبی و اقتصادی و همجواری با بلوچ‌های پاکستان و افغانستان تأثیر بسزایی در ظهور گرایش‌های سیاسی گریز از مرکز دارد. از جمله این حوادث و گرایش‌های سیاسی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

اول، سرکوب اقوام بلوچ به دست رضاشاه در سال ۱۳۰۶؛

دوم، شورش‌های محلی طوایف مختلف بلوچ در سال‌های ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۳؛

سوم، تأسیس جبهه آزادی بخش بلوچستان در سال ۱۳۴۳ به رهبری جمعه‌خان در پاکستان و تأثیر در ایجاد ناراضیاتی بلوچ‌های ایران از حکومت مرکزی به ریاست عبدی‌خان که پس از انقلاب اسلامی با درگیری‌های مسلحانه از هم پاشیده شد؛

چهارم، ظهور حزب دموکراتیک بلوچستان در سال ۱۳۵۴ تحت عنوان جبهه ملی خلق ایران که پرونده آن با درگیری و خونریزی بسته شد؛

پنجم، تأسیس سازمان دموکراتیک مردم بلوچستان به رهبری مهندس رحمت حسین‌پور در سال ۱۳۵۸ با آرمان‌های قومی که موجب واکنش شدید دولت بدان شد؛

ششم، تأسیس کانون سیاسی - فرهنگی خلق بلوچ در سال ۱۳۵۸ در زاهدان در حوزه دانشگاهی متأثر از پاکستان؛

هفتم، درگیری گروه پیشمرگ بلوچ به رهبری امان‌الله برکزی با حکومت انقلابی و فروپاشی آن؛ هشتم، درگیری‌های سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۴.

همجواری این استان با پاکستان و مشکلات اقتصادی می‌تواند در فعال‌سازی شکاف مؤثر باشد، هر چند از لحاظ نژادی و زبانی، فرهنگ آنان ایرانی است (قیصری، ۱۳۷۷: ۲۱).

تجزیه تحلیل محیط تحقیق

ساختار توزیع مناسب قدرت، روند دولت/ملت‌سازی در ایران و شرایط ژئوپلیتیکی عناصر تعیین‌کننده و موثر بر موضوع قومیت‌گرایی در ایران می‌باشند. یعنی برای تبدیل موضوع قومیت‌گرایی در ایران از تهدید به فرصت باید این سه بعد موثر بر مسأله قومیت‌ها در ایران مورد توجه سیاست‌گذاران اقتصادی/اجتماعی/فرهنگی قرار گیرد. دورا تا دور ایران مبتنی بر موزاییک

مرزبندی شده قومیتی است، اغلب اقوام دارای همتایان و همنوایان و اقوامی در آن سوی مرز می باشند و این ویژگی خاص ژئوپلیتیکی ایران است. شکاف تهدیدزای قومی در کنار شکاف مذهبی و نیز شکاف به علت نابرابری اقتصادی با مرکز میتواند انباشت تهدید به دنبال داشته باشد. از سوی دیگر اعتماد حکومت به قومیت ها در دادن مسئولیت های سیاسی استان ها می تواند شکاف سیاسی ایجاد شده را ترمیم نماید.

حکومت مرکزی در روند دولت/ملت سازی به مسائل مهم بالا باید توجه داشته باشد توزیع مناسب مناصب سیاسی در سراسر کشور و مناسب با ساختار قومیتی استان ها بخشی از روند دولت/ملت سازی است که حکومت مرکزی به آن توجه داشته باشد. همچنین توسعه متوازن و پایدار با سرمایه گذاری اقتصادی مناسب در استان های مرزنشین روند مطمئن اقتصادی این توسعه متوازن است. همچنین توسعه مرزهای مجاور با کشورهای ناامن منطقه در واقع صدور توسعه که همان صدور ارزش های انقلاب اسلامی به کشورهای مجاور است می باشد. بدین ترتیب روند ناامنی های منطقه ای نیز با ایجاد اشتغال تقلیل می یابد.

نتیجه گیری

هویت ملی و هویت قومی، در میان اقوام ایرانی برجسته و قوی هستند و تفاوت معنی داری از لحاظ میانگین گرایش اقوام به این دو بعد هویت وجود ندارد. به عبارت دیگر هر دو نوع هویت (ملی و قومی) پایگاه قوی دارند. امروزه جایگاه قومیت ها در تثبیت یا تغییر روند وحدت ملی با شناخت فرصت ها یا تهدیدات فراروی اقوام مستقر در ساخت سیاسی یک کشور پذیرفته شده است. در این راستا زبان قومی، اقتصاد محلی، ادیان و مذاهب مختلف و حتی خرده فرهنگ های قومی می تواند فرصت مطلوبی از حضور اقوام در تحقق وحدت ملی به نمایش بگذارد. در مجموع برای کشوری با مختصات ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران که اقوام مختلف را درون خود جای داده است توجه و تمرکز بر شاخصهای ذیل می تواند راهکار مطلوبی باشد.

- ۱- اولویت‌یابی منافع ملی با اتخاذ استراتژی همبستگی ملی و مشارکت عمومی؛
- ۲- توزیع عادلانه ثروت ملی در سطح کشور؛
- ۳- محرومیت‌زدایی و گسترش فرهنگ توسعه در سطح اقوام؛
- ۴- پرهیز از نگرش امنیتی نسبت به اقوام و جایگزینی راهبردهای نرم امنیتی نظیر مذاکره و گفتگو و فرصت‌سازی اقوام با هدف تامین امنیت ملی کشور؛
- ۵- هویت‌بخشی و تشخیص بخشی به اقوام و احترام به حقوق اقلیت‌ها در قانون اساسی کشور؛

منابع

- ۱- افتخاری، اصغر، ۱۳۷۷؛ ظرفیت طبیعی امنیت؛ فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۵ و ۶ پاییز و زمستان، صص ۲۳-۶۲

- ۲- احمدی، حمید، ۱۳۷۸؛ قومیت و قوم گرایی در ایران، از افسانه تا واقعیت، تهران؛ نشر نی
- ۳- ایوبی، حجت الله، ۱۳۷۷؛ شکافهای قومی و خشونت در پیکارهای سیاسی؛ تهران: فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۱ شماره ۱، صص ۱۹-۳۸
- ۴- بهرامی، روح الله، ۱۳۷۷؛ سیاست قومی پهلوی اول در قبال قوم لر، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۱ شماره ۱، ۸۵-۱۲۴
- ۵- بنی هاشمی، میرقاسم، ۱۳۸۱؛ چشم‌انداز آتی ناسیونالیسم قومی در آذربایجان ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، ش ۱۶
- ۶- پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸؛ قومیت‌ها در ایران، راهبردها و راهکارها، تهران، انتشارات پژوهشکده راهبردی
- ۷- حسین زاده، فهیمه، ۱۳۸۰؛ گروههای قومی ایران، تهران، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم شماره ۸
- ۸- روشندل جلیل، ۱۳۷۴؛ امنیت ملی و نظام بین‌المللی، تهران، انتشارات سمت
- ۹- دفتر طرح و بررسی‌های استراتژیک، ۱۳۷۹؛ سیاستهای قومی، تهران، انتشارات بررسی‌های استراتژیک
- ۱۰- دفتر طرح و بررسی‌های استراتژیک، ۱۳۷۹؛ قوم‌گرایی و چالش‌های فراگیر جهان، تهران، انتشارات بررسی‌های استراتژیک
- ۱۱- دفتر طرح و بررسی‌های استراتژیک، ۱۳۸۰؛ ناهمگونی قومی و امنیت ملی، تهران، انتشارات بررسی‌های استراتژیک
- ۱۲- فکوهی ناصر، ۱۳۸۰؛ قوم‌شناسی سیاسی، تهران، نشر نی
- ۱۳- عساریان‌نژاد، حسین، ۱۳۸۳؛ امنیت و قومیت در جمهوری اسلامی ایران، ماهنامه دانشگاه عالی دفاع ملی، شماره ۴۸ و ۴۹
- ۱۴- قیصری، نور الله، ۱۳۷۷؛ قومیت عرب و هویت ملی در جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، پیش شماره اول

- ۱۵- ماندل رابرت، ۱۳۸۰؛ چهره متغییر امنیت ملی، تهران، انتشارات پژوهشکده راهبردی
- ۱۶- مختارزاده، عبدالحسین، ۱۳۸۳؛ قومیت در ایران، تهران، نشریه سیاسی، فرهنگی اجتماعی، شماره